

ROZSONDAI BÉLA

A Waldstein-gyűjtemény és az adományozó Waldstein János

A Magyar Tudományos Akadémia elnöke, báró Eötvös József, 1868 májusában az alábbi levelet kapta gróf Waldstein Jánostól:¹

*Nagy Méltóságú Minister
Magyar tud. Accademia elnök Úr!*

Áthatva azon meggyőződéstül, mely befolyása vagyion a szép művészeti cultussának a közművelődésre és polgárosodásra, – az által kívántam eleget tenni az ebbeli hazafiui kötelességnek, hogy Ender János bécsi Accad. tanár és cs. tanácsos tájműveit, melyeket Magyarországban természet után ritka járatossággal esetelé, magam-évá tegyem. –

Ezen kép-tárczák 220. darab nagyobbféle aquarell művet foglalnak magokban, – és felső M. Országának nem csak szebb tájékait, történelmi vár omladékait és úri lakjait ábrázolják, – hanem azonkívül a Kárpátok magaslataiban geologiai tekintetben, érdekes pontokat előtüntetvén – nagy tudományos érdekekkel bírnak. –

Méltóztasson Kegyelmességed ezen művészi gyűjteményt a Magyar tud. Accademia részére – tőlem – mint ezen fényes honi intézet irányában érzett mély tiszteletem jelül kegyesen elfogadni. –

Pesten Maj. 8^{kán}. 1868

Gróf Waldstein János

Waldstein Jánost 1868. március 26-án választották az Akadémia Igazgató Tanácsának tagjává,² s ő ebből az alkalomból ajándékozta a 220 akvarellből álló gyűjteményt, Thomas Ender osztrák festő felvidéki és északkelet-magyarországi tájképeit az Akadémiának. A képeket a Könyvtárban helyezték el, a régi szakrend szerint a Régészet Fol. 308 jelzeten, majd 1954-ben tették át az MTA Könyvtára Kézirattárába; itt az Ms 4409 jelzetet kapta. Sok év elteltével most kerülhetett sor arra, hogy még a szűkebb szakmában is kevésbé ismert gyűjteményt feltárjuk, a képeket egyen-

1 WALDSTEIN János levele az MTA elnökének. 1868. máj. 8. MTA Könyvtára, Kézirattár és Régi Könyvek Gyűjteménye (a továbbiakban: MTAKK) RAL 378a/1868. – A keltezés és az aláírás W. J. saját kezével. Az Akadémia következő ülésén a titoknok (Arany János) felolvasta W. J. levelét. Lásd: 21. összes ülés, 1868. máj. 25. = A Magyar Tudományos Akadémia Értesítője (a továbbiakban: Akadémiai Értesítő) 1868. 207.

2 Igazgatószági ülés, 1868. márc. 26. = Akadémiai Értesítő 1868. 116.

ként tartalmi és formai szempontból leírjuk, és — már egy új technika, a világháló igénybevételével — szélesebb körben is hozzáférhetővé tegyük.³

Ezzel megvalósulhatnak az ajándékozó levélben megfogalmazott célok, köztük is elsősorban annak előmozdítása, hogy a szép hasson az emberekre, szolgálja a közművelődést. A 220 nagyméretű lapot aligha lehet egyszerre, egyetlen kiállításon a nagyközönség elé tárni; megóvásuk, az állomány védelme érdekében a képeket még a kutatóknak is csak korlátozottan lehet rendelkezésére bocsátani. A világhálón a Waldstein-gyűjtemény teljes és állandó kiállítását hoztuk létre. Így az anyag elérhetővé válik például művészettörténeti vizsgálódás céljára. Felhasználható továbbá a művészeti főiskolákon, történelmi, helytörténeti, néprajzi kutatásokban, műemlékvédelmi munkákban, a várak, várromok, kastélyok, kúriák, városképek, falurészletek, sőt a természeti táj korabeli állapotának felmérésére — mely maga is sokat változott például víztározók építésével —, valamint az iskolai oktatásban mint a földrajz, történelem, rajz vagy a művészettörténet szemléltető eszköze. Az utazók és a természetjárók a képeket szemlélve bizonyára szívesen járják be — mint ahogy mi magunk is gondolatban a feldolgozó munka során — a már ismert vagy a még nem látott városokat és várakat, a lenyűgöző tátrai tájakat.

A gyűjtemény feldolgozását, a képek digitalizálását és a világhálóra vitelét a Nemzeti Kulturális Örökség Minisztériuma támogatta millenniumi pályázat keretében. A munka az 1825-ben alapított Magyar Tudományos Akadémia és az Akadémia 1826-ban alapított Könyvtárának 175 éves jubileumára, valamint Thomas Ender halálának 125. évfordulójára készült. Minthogy 2001-ben van Waldstein János halálának 125. évfordulója, az MTA Könyvtára jubileumi kötetében az ő személyéről és munkásságáról külön is megemlékezünk.

Gróf Waldstein-Wartenberg János (1809. aug. 21. — 1876. jún. 3. Bécs) a pesti egyetemen bölcsészetet és jogot tanult, jogi doktorátust szerzett, és állami szolgálatba lépett; Bécsben kamarai fogalmazó, Triesztben kormányzósági tanácsos⁴ (1. ábra). Ifjúként közel került Széchenyi Istvánhoz, és társa volt azon az 1830. június 24. és október

3 A világhálón a Waldstein-gyűjtemény elérhető az MTA Könyvtára honlapjáról, a <http://w3.mtak.hu> címről vagy közvetlenül a <http://ender.mtak.hu> címen. — A feldolgozás és a világhálón a bemutatás kollektív munka eredménye. A gyűjtemény történetéről és Waldstein János életéről Körmendy Kinga, Thomas Ender pályájáról Szabó Júlia írt tanulmányt, az ábrázolt várak, kastélyok, települések, tájegységek történetét Mázi Béla ismertette és állította össze ennek bibliográfiáját, a képek leírása, a térképek rajzolása, az útmutató, a szövegek és táblázatok szerkesztése Rozsondai Béla, a webhely terv, szoftver és kivitelezés Krén Emil és Marx Dániel, a fordítások, ill. lektorálás Friedrich Albrecht, G. Kovács László, Kiss Szemán Zsófia, Tóth Gábor és Bruce Clements munkája, a szükséges fotókat Láng Klára készítette, a pályázati felelős, a munka szervezője és a szövegek lektora Rozsondai Marianne. Köszönjük az MTA Könyvtára Igazgatósága, Gazdasági Osztálya és Számítóközpontja támogatását és közreműködését, valamint Dzur Magdolna, Gregorovicz Anikó, Keresztési Zoltán, Mayer Judit és mások baráti segítségét. — Másutt más céllal és más hangsúlyozva ismertettük ezt a munkát, lásd: MÁZI Béla—ROZSONDAI Béla: *Thomas Ender felvidéki tájképei az MTA Könyvtárában és a világhálón.* = Magyar Könyvszemle 2000. 395—401. — KRÉN Emil—MÁZI Béla — ROZSONDAI Béla: *Akvarellek az MTA Könyvtárában és a világhálón. Thomas Ender felvidéki tájképei.* = Magyar Tudomány 2001. 224—227.

4 WURZBACH, Constant von: *Biographisches Lexikon des Kaiserthums Oesterreich.* 52. Th. Wien, 1885. 238—240. — SZINNYEI József: *Magyar írók élete és munkái.* 14. köt. Bp. 1914. 1405—1406.

I. Gróf Waldstein János.

A kép forrása: Széchenyi István és Waldstein János keleti utazása 1830-ban.

[Kiadta, bev., magy. Kálnoky Hugó.] [Bp. 1942.]

19. közötti al-dunai hajóúton, melyen Széchenyi a dunai hajózás akadályait és a vízszabályozás lehetőségeit kívánta felmérni. Az úton Széchenyi súlyosan megbetegedett, és fiatal barátjának tollba mondta politikai végrendeletét. Párhuzamos naplójuk megkapóan tükrözi kapcsolatukat, elképzeléseik hasonló és eltérő voltát.⁵ Később a baráti szálak lazultak, lévén politikai nézetük különböző, de egymás iránti kölcsönös megbecsülésük megmaradt. Széchenyi a döblingi naplóban többször is feljegyezte – legutóbb 1860. március 7-én és 14-én, alig néhány héttel az április 8-i tragédia előtt –, hogy Waldstein őt meglátogatta vagy vele ebédelt.⁶ Waldstein azon kevesek egyike, akik a döblingi plébániatemplomban jelen voltak Széchenyi holttestének beszentelésén.⁷ Waldstein az utolsó rendi országgyűlésen a konzervatív párt táborához tartozott. 1850-ben egyik aláírója volt annak a konzervatív memorandumnak, melyben az 1847-es alkotmányos állapot visszaállítását kérték Ferenc József császártól. 1849-ben megvált a hivatali pályától. Magánemberként tevékeny részese volt az ország gazdasági életének, és elsősorban a vízszabályozás és a vasútépítés kérdéseivel foglalkozott. Ebben birtokai révén érdekelt is volt. Sokat tett például a Csallóköz árvízmentesítéséért, ahol Nagymegyeren és Csicsón volt birtoka (ma Čalovo és Čičov).⁸ Elnöke volt a Magyar–Gácsországi Vasútnak.⁹ Lónyay Menyhértnek 1869-ben levélben köszönte meg „az Alba [Székesfehérvár] Veszprém Gratzi vasut törvény általi létesíttetését” – ez pedig a várpalotai birtok miatt lehetett számára hasznos.¹⁰ 1861-ben Ung vármegye főispánja lett.

Waldstein János igazi tevékenységi területe azonban a művészeti élet volt. Adottságai mindig is a festészet, a művészetek felé vonzották, maga is műkedvelő festő. Az MTA Könyvtára Kézirattára őrzí két közismert karikatúráját, melyeken szeretet-

5 Széchenyi István és Waldstein János keleti utazása 1830-ban. [Kiadta, bevezetéssel és magyarázatokkal ellátta KÁLNOKY Hugó.] [Bp. 1942.] – Széchenyi napjai. Gróf Széchenyi István élete és életműve időrendben. Szerk. CSERY-CLAUSER Mihály. Bp. [1942]. 72–77. – A hajón, melyet Széchenyi építtetett, mindössze tizenegyen utaztak: Széchenyi és Waldstein kísérőjeként Beszédes József vízepítő mérnök, valamint a szakács, három szolga és négy hajós. Waldstein az útinaplóba, melyet felváltva magyarul, németül, franciául, angolul és olaszul írt, bemásolta Széchenyi magyar nyelvű búcsúlevelét, lásd KÁLNOKY, i. m. 216–218. A levelet Széchenyi később visszakérhette, hátrahagyott iratai között maradt fenn, lásd: SZÉCHENYI István levele Waldstein Jánosnak. 1830. júl. 17. MTAKK K 200/94. Újabb kiadva: Széchenyi István válogatott művei. Szerk. SPIRA György. 1. köt. Bp. 1991. 758–759.

6 Gr. Széchenyi István döblingi irodalmi hagyatéka. 1. köt. Szerk. bev. KÁROLYI Árpád. Bp. 1921. (Magyarország újkori történetének forrásai. Gróf Széchenyi István összes munkái 7). 420–421. – SZÉCHENYI István: *Napló*. Vál., szerk., jegyz. Oltványi Ambrus, ford. Jékely Zoltán, Györfly Miklós. Bp. 1978. 1351–1352.

7 KÁLNOKY, i. m. 12.

8 NAGY Iván: *Magyarország családai czimerekkel és nemzékrendi táblákkal*. 12. köt. Pest, 1865. 24. – *Magyar nemzetségi zsebkönyv. I. Főrangú családok*. 1. köt. Bp. 1888. 261–262. – *Magyarország vármegyéi és városai*. Szerk. BOROVSZKY Samu. *Komárom vármegye*. Bp. [1907]. 52, 57, 99, 107. – Waldstein megalapítója és első elnöke az Alsó-Csallóközi Árvízmentesítő Társulatnak. Lásd: KÁLNOKY, i. m. 24. – Az Alsó-Csallóközi Árvízmentesítő Társulatról lásd: *Révai nagy lexikona*. 1. köt. Bp. 1911. 479.

9 Waldstein János gyászjelentése. Bécs, 1876. jún. 3. MTAKK Gyászjelentések. – A vasútvonatról lásd: *A Pallas nagy lexikona*. 12. köt. Bp. 1896. 24.

10 WALDSTEIN János levele Lónyay Menyhértnek. Assuan, 1869. jún. 3. MTAKK Ms 5305/127.

teljes humorral ábrázolja Széchenyit, amint a Vaskapun átgázol (1834), és amint utcaseprőként a pesti port és sarat eltakarítja (1839).¹¹ Az 1871-ben királyi rendelettel létrehozott Országos Magyar Képzőművészeti Tanács első elnöke.¹² Aktívan részt vett a Tudományos Akadémia palotája építési tervpályázatainak bírálatában, és Friedrich August Stüler reneszánsz terve mellett érvelt, amely azután meg is valósult.¹³ Waldstein módosító javaslatait vette figyelembe Johann Nepomuk Ender, amikor – korábbi rajza és az eszerint kialakított akadémiai címer és pecsétnyomó alapján – megfestette hatalmas olajképét, az Akadémia allegóriáját, melynek nőalakja ott van az akadémiai intézmények és a Könyvtár mai pecsétjein is.¹⁴ Waldstein a bécsi Műegylet (Wiener Kunstverein) elnöke is volt, s így természetesen jól ismerte az ott tevékenykedő festőket, például az említett Johann Nepomuk Endert (1793–1854) és ikertestvérét, Thomas Endert is.¹⁵

Az Ender fivérek pályája hasonlóan indult. Bécsben 1806-ban kezdték tanulni a festészetet. Később mindkettő a bécsi művészeti Akadémia tagja és professzora. Mindkettőjüket foglalkoztatták a művészetkedvelő magyar arisztokraták is. Thomas Ender (1793–1875) tájképfestő lett, egész életében sokat utazott.¹⁶ Bejárta a Habsburg Birodalom legszebb tájait, eljutott Itáliába, Görögországba, sőt, egész fiatalon a távoli Brazíliába is. 1829-től jó két évtizedig János főherceg udvari festője. Rajzolta és festette Stájerország, Salzburg környéke, Dél-Tirol és sok más alpesi táj különleges sziklaképződményeit, vizeséseit, kies völgyeit. A főherceg 1837-ben hosszú utazást tett egészen a Krím félszigetig. Thomas Ender a Dunán, hajón indult az útra, és képeket készített e vidékek nevezetességeiről. Ezen az úton ismerkedett meg Magyarországgal és a főherceg társaságában utazó néhány magyar főúrral. A képeket Conrad Adolf Hartleben pesti litográfiai intézete adta ki 1838-ban, majd az Ender képei alapján készült acélmetszeteket önálló kötetben is 1839-ben és további kiadásokban. Ezekből 23 képet Franz Weidmann is átvett kiadványába; két pest-bu-

11 MTAKK K 293/3, K 293/4.

12 *Művészeti lexikon*. Szerk. ÉBER László 1. köt. Bp. 1935. 542. – *Művészeti lexikon*. Főszerk. ZÁDOR Anna–GENTHON István. 2. kiad. 2. köt. Bp. 1981. 599. – WURZBACH, i. m. 52. Th. 1885. 238.

13 DIVALD Kornél: *A Magyar Tudományos Akadémia palotája és gyűjteményei*. Bp. 1917. 11–12.

14 DIVALD, i. m. 52–54. – Johann Nepomuk Ender: „Borúra derül!” Az Akadémia allegóriája. 1834. Olaj, vászon, 273 × 189 cm. Jelezve balra lent: Johann Ender pinx. 1834. – A festmény, amely Zichy Károlyné Seilern Crescence grófnót, Széchenyi István későbbi feleségét ábrázolja, 1834-ben Széchenyi ajándékként került az Akadémia tulajdonába, és ma az Akadémia palotájának harmadik emeleti körtermében látható.

15 A Waldstein-gyűjtemény felvidéki akvarelljeit Thomas Ender festette, Waldstein ajándékozó levelében mégis Ender János szerepel – feltehetően elírás.

16 KOSCHATZKY, Walter: *Thomas Ender (1793–1875). Kammermaler Erzherzog Johanns*. Graz, 1982. – WURZBACH, i. m. 4. Th. 1858. 41–43. – MÜLLER, Fr[iedrich]: *Die Künstler aller Zeiten und Völker... [Neuestes Künstlerlexikon]*. Bd. 1. Stuttgart, 1857. 570. – *Allgemeine deutsche Biographie*. Bd. 6. Leipzig, 1877. 106–107. – *Österreichisches biographisches Lexikon 1815–1950*. Bd. 1. Graz; Köln, 1957. 247. – ZÁDOR–GENTHON, i. m. 1. köt. 1975. 623. – *Thomas Ender (1793–1875). Niederösterreich in der Biedermeierzeit*. Sonderausstellung 23. Okt. 1981 bis 7. März 1982. Niederösterreichisches Landesmuseum. Wien, 1982.

dai látkép egy könyvomatatos magyar albumban jelent meg.¹⁷ Ender 1851-ben professzori állásából nyugdíjazták. Műveinek jó részét a bécsi Akademie der Künste és az Albertina őrzi. Mint látjuk, Waldstein János adománya révén, az MTA Könyvtára Kézirattára is jelentős számú Thomas Ender-képpel rendelkezik. Mintegy tíz festménye van a budapesti Szépművészeti Múzeumban (Erdély, valamint egy gödöllői kép), három illetve egy a Magyar Nemzeti Múzeumban és a Budapesti Történeti Múzeumban (Töröcsvár, Pest-Buda).

Thomas Ender 1860–61-ben elkísérte a Felvidékre fiát (Heinrich Ender, 1834–1870), aki vasútépítő mérnökként a kassa–oderbergi vasútvonal előkészítő munkálataiban vett részt.¹⁸ (Oderberg – ma Bohumín – az Odera mentén van, Ostrava közelében.) Ekkor festhette azokat az akvarelleket, amelyek a Waldstein-gyűjteményt alkotják, és a Felvidék és Északkelet-Magyarország várait, városait, kastélyait, hegyvidéki tájait ábrázolják. Ender felvidéki útjáról alig tudunk valamit. Lehetséges útvonaláról, a meglátogatott helyekről legtöbbet maguk az akvarellek mondanak. Nagyőrön a báró Mednyánszky család vendége volt, s a helyről és a kastélyról több képet készített (Ms 4409/145.–149. kép); innen tátrai kirándulásokat is tett, közben korrigálta a gyermek Mednyánszky László rajzait.¹⁹ Talán a személyes kapcsolatnak köszönhető, hogy Ender eljutott Vinnára (204., 205., 207. kép, 90. és 203. verzó), ahol Waldstein Jánosnak birtoka volt, és megfestette Waldstein közeli rokonainak, a Sztáray családnak nagymihályi kastélyát (200–202. kép), valamint Ungvárt, Waldstein főispáni működésének színhelyét is (217–219. kép).²⁰

Ender felvidéki útjának vagy utazásainak más részleteiről, személyes kapcsolatairól, támogatóiról, a gyűjtemény létrejöttének körülményeiről nincsenek adataink. Wurzbach részletes életrajzi lexikonának a megfelelő kötete 1858-ban jelent meg, tehát még a felvidéki utazás(ok) előtt, és Ender később előkerült önéletrajza is csak 1834-ig követi életének eseményeit.²¹ Endernek e késői éveit és műveit a szakirodalom alig tárgyalja. Walter Koschatzky a Waldstein-gyűjtemény képeit 1982-es mo-

17 *Malerische Ansichten der Donau in Ungarn von Theben bis Golumbacz mit Darstellungen von R. Alt, Th. Ender und C. Klette.* Pest: Hartleben, 1838. — *Die Wundermappe der Donau oder das Schönste und Merkwürdigste an den Ufern dieses Stromes in seinem Laufe durch die österreichischen Staaten.* Nach 36 Original-Zeichnungen grossentheils von Thomas Ender... in Stahl gestochen von den vorzüglichsten englischen und deutschen Künstlern. Pesth; Leipzig: Hartleben, 1841. VI, 258 p., 34 t.; 24 cm. — *Panorama der Oesterreichischen Monarchie, oder malerisches-romatisches Denkbuch der schönsten und merkwürdigsten Gegenden derselben...* Mit Stahlstichen von den vorzüglichsten englischen und deutschen Künstlern nach Originalzeichnungen. [Beschreibender Theil von Franz Karl Weidmann]. Pesth; Leipzig: Hartleben, 1839–1840. 1–3. Bd.; 24 cm. Neue Ausgabe. 1846. 3 Bde. — *Magyarország festői műtárgyokban.* Rauh János bécsi könyvóműhelyéből. Pesten: Hartleben, 1844. [6] p., [XV] t.; 35 × 54 cm.

18 KOSCHATZKY, i. m. 156, 169. — *Thomas Ender (1793–1875). Niederösterreich in der Biedermeierzeit,* i. m. 18. — A vasútvonallról lásd: *A Pallas nagy lexikona.* 10. köt. Bp. 1895. 241. — *Vasúti lexikon.* Főszerk. URBÁN Lajos. Bp. 1984. 376.

19 MALONYAY Dezső: *Mednyánszky.* Bp. 1905. 23.

20 FÉNYES Elek: *Magyarország geographiai szótára...* Pest, 1851. 3. köt. 129, 4. köt. 304.

21 ANKWICZ-KLEEHOVEN, Hans: *Eine unbekannte Selbstbiographie des Malers Thomas Ender.* = Mitteilungen der Gesellschaft für vergleichende Kunstforschung in Wien. 7. Jg. 1954. 27–28.

nográfiajában nem is említi.²² Ender 1864-ben fiával már a Brenner-vasút építési területein tartózkodik, és festi a tájat.²³ Annyit mondhatunk tehát, hogy Ender a felvidéki akvarelleket valószínűleg 1860–61-ben, de mindenképpen az 1860-as évek elején festette. Mindeme kérdések és részletek tisztázására további kutatásokat kellene végezni Ender irataiban, az egykori felvidéki családi levéltárakban és másutt. Erre a Waldstein-gyűjtemény feldolgozása és bemutatása során nem volt lehetőségünk és időnk, és itt sem célunk. Egyébként Ender ezekben az években járt Erdélyben és a Balaton környékén, mint azt a Szépművészeti Múzeumban, illetve az Albertinában lévő akvarelljei tanúsítják.²⁴

A Waldstein-gyűjtemény egy-egy részét különböző kiállításokon bemutatták. Az Andrassy Manó parnói kastélyáról készült képek már 1863-ban szerepeltek a Pesti Műegyletben,²⁵ a képek egyharmada 1922-ben a Szépművészeti Múzeumban,²⁶ néhány akvarell 1991-ben a Magyar Nemzeti Galériában id. Markó Károly kiállításán mint kortárs alkotás,²⁷ valamint tizenkét kép ugyanott 1992-ben.²⁸

Thomas Ender tájképeit a pontos megfigyelés, a hű természetábrázolás, finom rajz jellemzi. Méltán írta Waldstein az ajándékozó levélben, hogy Ender „tájműveit... ritka járatossággal ecsetelé...”. A felvidéki akvarelleket Ender késői műveinek kell tekintenünk, bár művészi felfogása és technikája az évek teltevel nemigen változott. Az épületeket, a várromok omladékait, a hegyek alakját és takarásait pontosan ábrázolta. A látképen távolból is felismerhetők a város tornyai, nevezetes épületei, a lapályon a falvak és a fasorok, s a Tátra csúcsainak jellegzetes alakja; ugyanakkor a közeli kövek és bokrok elnagyoltak, mert itt nem lényegesek. Ezekben az akvarelljein a művész nem egyszer festetlenül hagyott ceruzával felvázolt részleteket: egy-egy emberalakot, szekeret, juhokat vagy egy vaskorlát finom rajzolatát. A színekkel és a fényekkel — úgy tűnik — tartózkodóan bánik; ez talán a vízfesték lehetőségeiből is adódik. Nem mutat többet, mint amit lát: a hajnali Tátra halvány rózsaszínét, a Zöld-tó mély színeit, a napsütést Szepesvár udvarán, a felhők árnyékát a Vág széles síkságán. Ritka nála az a meglepő hatás, melynek példája Szepesvár két látképe erő-

22 Az ORF osztrák televízió 1993. november 1-jén sugárzott Thomas Enderről dokumentumfilmet, melyet ugyancsak Walter Koschatzky készített. Itt bemutatták az MTA Könyvtára Kézirattárában őrzött Waldstein-gyűjtemény néhány darabját. — Mind az Éber László szerkesztette, mind az Akadémiai Kiadónál megjelent Művészeti lexikon úgy tartja, hogy Ender a felvidéki akvarelleket Waldstein megbízásából, az ő részére festette. Ezt nem látom bizonyítottnak, és nem támasztja alá Waldstein ajándékozó levelének megfogalmazása sem: „... hogy Ender... tájműveit... magamévá tegyem.” Lásd: ÉBER, i. m. 1. köt. 1935. 286. — ZÁDOR—GENTHON, i. m. 1. köt. 1975. 623.

23 KOSCHATZKY, i. m. 169. — *Thomas Ender (1793–1875). Niederösterreich in der Biedermeierzeit*, i. m. 18. — A Brenner-vasútról: *A Pallas nagy lexikona*. 3. köt. Bp. 1893. 678.

24 KOSCHATZKY, i. m. 156.

25 *Pesti Műegylet Évkönyvei*. 1863. *Kiállított művek lajstroma*. 1863. szept. 15 — 1864. jan. 20. — *Magyar képzőművészek lexikona*. Szerk. SZENDREI János—SZENTIVÁNYI Gyula. 1. köt. Bp. 1915. 435–436.

26 *Szépművészeti Múzeum. A Grafikai Osztály XLVI. kiállítása. Magyar Tájak*. 1922. november.

27 *Id. Markó Károly*. Kiállítás. Magyar Nemzeti Galéria. 1991. okt. — dec. Bp. 1991. 11.

28 *A Magyar Tudományos Akadémia és a művészetek a XIX. században*. Magyar Nemzeti Galéria, 1992. márc. — jún. [Kiállítási katalógus]. Szerk. SZABÓ Júlia—MAJOROS Valéria. Bp. 1992. 227.

teljes és ellentétes megvilágításban és szokatlan nézőpontból, a Drevenyik magaslat mészkőszikláinak hasadécai közül szemlélve (2. ábra).

A felvidéki tájképek között viszonylag kevés a város- és falurészlet. Ender érzékelhetően szívesebben festett a szabad természetben, s az emberlakta településeket vagy a kastélyokat és az elhagyott váromokat is inkább kívülről és egészükben, a természetbe ágyazottan szemlélte. A várakat lehetőleg több különböző irányból festette meg, és belépett a romos várfalak közé is. A hegyek között olyan messzi helyeket is felkeresett, amelyek csak gyalog érhetők el, és amelyek megközelítésére más festők nemigen vállalkoztak, mint például a Tengersizem a Rysy tövében vagy a Jávor-völgy felsőbb szakaszai és a Javorinai-Fekete-tó. A mester ekkor már hetven felé járt, de lába is, szeme is jól szolgált még.

A Felvidék tájait, városait, várromjait sok más művész felkereste és ábrázolta, köztük Ender kortársai is. A következő felsorolásban sem teljességre, sem a művek részletes elemzésére és összehasonlítására nem törekedtem. Az MTA Könyvtárának Kézirattárától néhány lépésnyire, az Akadémia palotájának Felolvasótermében van Ligeti Antal négy festménye, s közülük hármon olyan vár látható,²⁹ melyeket Thomas Ender is megfestett (3. ábra). Ligeti képein, nagy méretük folytán, még jobban érvényesül a színekben, a távlatokban, a fényben és a felhők sötétjében az olaj mélyebb ragyogása. Ender akvarelljeinek kevésbé ünnepélyes, inkább bensőséges a hatása. Perlmutter Izsák Besztercebánya élénk piacát festette meg,³⁰ Ender e város látképét bizonyos távlatból. Besztercebánya és környéke Libay Károly Lajos rajzain és akvarelljein is szerepel.³¹ Árva várát Libay, Jacob Alt, Joseph Fischer és id. Markó Károly is témául választotta.³² Ender, mint máskor is, a várat nemcsak a „szokványos” helyről, ez esetben a folyóparttól, a lehotai országút mellől nézte, hanem az erdőmesteri laktól, a prefektusi kertből és az erdő felől is ábrázolta, szinte körbejárta. Id. Markó Károly Nedec várát hasonló irányból láttatja, mint Ender, de kissé messzebről, a Dunajec túlsó partjáról (Csorsztin és Nedec. 1820. MNG). Mednyánszky László tátrai képeinek egyike a Hegyi tó a Magyar Nemzeti Galériában (Ltsz. F. K. 5563). Csontváry Kosztká Tivadar két hatalmas olajképen festette meg a Nagy-Tar-pataki-völgyet a völgy bejárata felől (1904–1905, MNG, illetve letét Pécsen a Janus Pannonius Múzeumban). Mindkét kép látóvonala és beállítása majdnem olyan, mint Ender egyik akvarelljén (A Nagy-Tar-pataki-völgy, 136. kép). De míg Csontváry képein a tónusok, a sziklák formációi komorak, szinte riasztók, Ender ezzel szemben még a rideg és barátságtalan sziklák tömegéhez is rokonszenves

29 LIGETI Antal: Hricsó vára a Vág partján. 1867. — Trencsén vára a Vág partján. 1870. — Szepes vára háttérben a Kárpátokkal. 1870. MTA Székház I. em. Felolvasóterem. — DIVALD, i. m. 46–47.

30 PERLMUTTER Izsák: A piac Besztercebányán. 1906. Magyar Nemzeti Galéria.

31 *Libay Károly Lajos (1814–1888). Festői utazások. Malerische Reisen.* Magyar Nemzeti Galéria, 1994. nov. — 1995. febr. [Kiállítási katalógus]. Vál., rendezte BAJKAY Éva—HESSKY Orsolya. (Bp.) 1994. (MNG kiadványai 1994/4. A magyar rajzművészet mesterei 3). Kat. 86, 112, 154–158.

32 BAJKAY—HESSKY, i. m. Kat. 104–105. — Libay két rajzának leírásában van hivatkozás a többi festő művére, többek között Thomas Endernek a bécsi Albertinában őrzött, Árva váráról készült akvarelljére (ltsz. 28371), de a leírás szerzője (B. É.) nem említi Endernek a Waldstein-gyűjteményben lévő képeit.

2. Thomas Ender: A Drevenyik, a háttérben Szepesvár romjai.
Akwarell, 340 × 360 mm. MTAKK Ms 4409/182

3. Thomas Ender: Trencsén vára a várudvarról.
Akwarell, 367 × 534 mm. MTAKK Ms 4409/17

érdeklődéssel fordul. Végül Ender precíz rajzú akvarelljeit a későbbi fényképekkel is összevethetjük. Divald Kornél majdnem ugyanúgy fotózta Nedec várát és Szepesszombat főterét, mint ahogyan Thomas Ender négy évtizeddel korábban látta³³ (4., 5. ábra).

Ender a felvidéki akvarellek közül mindössze kettőt látott el szignójával (100. és 107. kép). A lap alsó szélére legtöbbször felírta ceruzával a kép tárgyát németül, latin vagy ún. gót betűs írással, és a kép alsó vagy felső szélén sok esetben megnevezte a hegycsúcsokat, völgyeket, a távolban látható falut vagy az oda vezető utat, valamint az uradalom tulajdonosát. A magyar hely- és családneveket általában helyesen írta le (pl. Sztára, Gf Csáky), máskor érezhetően hallás után próbálta leírni a számára idegen neveket, és ezeket esetenként nehezen tudtuk értelmezni (pl. „Bann Zizza” = Dolina Pańszczyca). A rajzlap körbevágásakor részben megcsonkult feliratokat nem mindig sikerült megfejtenünk. A képekből A Bélai-havasok Zsdjár felől (180. kép) kifestetlen ceruzarajz maradt, s a kép közepére, a füves folt helyére a mester odaírta: „grün”. Ez arra utal, hogy képeit talán nem minden esetben fejezte be a helyszínen, a szabadban, hanem a munka egy részét, ha ez nem ment a pontosság rovására, utólag, emlékezetből végezte el. A lapok közül huszonnégynek a verzóján van ceruzavázlat, némelyik részben vagy egészen ki is festve. Ezek, amennyiben a felirat vagy a hasonlóság alapján megállapítható, a rektókon ábrázolt tájakról, épületekről készültek, s nézőpontjuk többé vagy kevésbé eltér a megfelelő kész akvarellétől.³⁴ A képek mérete különböző, nagyjából 157 × 240 mm (74. kép) és 377 × 548 mm (1. kép) között változik; a nagyobb méretek a gyakoribbak. Van három széles, három részből összeragasztott és összehajtogatott panorámakép, közülük a legszélesebb 190 × 1406 mm (112. kép: Tátrai körkép az Árvai-Magura tetejéről).

Az akvarelleket a felső szélüknél rögzítve, felhajtható módon montírozták, egységes méretű (500 × 657 mm) hordozókartonra. Minden karton jobb felső sarkában nyomtatva ott áll: Waldst. Gyűjt., alatta tintával a kép sorszáma 1-től 220-ig; a bal alsó sarokban ugyanazzal a kézírással a kép címe magyarul. A 220 lapot négy nagy mappában helyezték el, a bennük lévő képek címének jegyzékével. A mappák aranyozott felirata: Waldstein János gr. a M. T. Academiának 1868. A 134. kartonlap üres, rajta balra lent a cím: „Tó Felkavölgyben”, a karton közepén pedig ceruzával, más írással: „utólag küldetni fog (a kép nem került a gyűjteménybe)”. A képek sorszámát és címét és a négy jegyzéket ugyanaz a kéz írta, mint gróf Waldstein János ajándékozó levelét.

A fentiekből arra következtetünk, hogy a jegyzékek, a hordozókartonok és a mappák egyidejűleg készültek, bizonyára Waldstein megbízásából, amikor ő a gyűjteményt az Akadémiának ajándékozta. A képek magyar címét – ugyanezen alka-

33 *A „szentek fuvarosa”. Divald Kornél felső-magyarországi topográfiaja és fényképei 1900–1919.* Szerk. BARDOLY István. Bp. 1999. – Nedec vára. 1903. aug. 11. Negatív, 13 × 18 cm. Bp., OMvH, Fotótár, ltsz. 97.996. (kat. szám 826, p. 364, 518). – Szepesszombat, harangtorony és az r. k. plébánia-templom. 1904. Fényképfelvétel, 13 × 17 cm. Bp., OMvH, Fotótár, ltsz. 17.737. (kat. szám 1043, p. 385, 531). – Köszönetemet fejezem ki az Országos Műemlékvédelmi Hivatalnak és Bardoly Istvánnak, hogy engedélyt adtak a kép közlésére.

34 Két érdekes kivétel: a 213. kép (A parnói kastély üvegházi oldala) verzóján műszaki rajz részlete; a 11. kép verzóján Bizau látképe (Vorarlberg).

4. Thomas Ender: Szepesszombat főtere. Akvarell, 232×307 mm.
MTAKK Ms 4409/124

5. Divald Kornél: Szepesszombat, harangtorony és az r. k. plébániatemplom. 1904.
Fényképfelvétel, 13×17 cm. Bp., Orsz. Műemlékvédelmi Hiv. Fotótár, ltsz. 17.737.

lomból – olyan személy adhatta, aki a helyszíneket és a képek tárgyát illetően eléggé tájékozott volt, mert német feliratukat nemcsak lefordította, hanem többször kiégszítette, pontosította. Néhány esetben azonban tévedett. A gyűjtemény feldolgozásakor mi a képeknek új, a mai nyelvhasználatnak megfelelő és esetenként helyesbített magyar címet adtunk. Az egyes képek mai kéziratári jelzete megfelel a hordozókartonra írt sorszámnak, Ms 4409/1-től Ms 4409/220-ig.

A legtöbb esetben magán az akvarellen, a kép alsó bal vagy jobb vagy mindkét sarkában vagy a verzóján is, ceruzával írt sorszámot találunk, esetleg különböző számokat. Nem tudjuk megállapítani, hogy melyek a festő kezétől származó, és melyek a később ráírt számok. A számsor itt-ott hiányos, megszakad, ismétlődik, nem a kartonra írt számok sorrendjének megfelelően növekszik. Úgy tűnik, a képek valamikor kissé összekeveredtek, s így némelyek, amelyek összetartoztak, a hordozókartonok sorszámozásakor messze kerültek egymástól. A világhálón a képeket nem a jelzetek, hanem az ábrázolt helyek földrajzi elhelyezkedése szerinti sorrendben mutatjuk be. Ezzel a ceruzával írt számok rendje valóban javul valamelyest. Igaz, a képek sorrendje bizonyos fokig önkényes: egyrészt ott, ahol az elképzelt útvonal nem folytonos, hanem kitérők fordulnak elő, másrészt például egy várról készült több kép esetén, melyeket mi úgy raktunk sorba, hogy előbb messziről szemléljük a várat, majd közeledünk hozzá, körbejárjuk, végül belépünk a falak közé.

A képeket tehát földrajzi szempont szerint rendeztük, de azt természetesen nem állíthatjuk, hogy ezzel Thomas Ender még fel nem derített felső-magyarországi útvonalát reprodukáltuk. A hiányos számsor újra kezdődése, részleges ismétlődése alapján mégis arra következtethetünk, hogy Ender nem egyetlen hosszú útján festette meg ezeket a tájakat, hanem – ha két utazást feltételezünk – egyszer a Vág völgyét és a Szepesség déli részét járta be, egy másik alkalommal pedig a Tátra és környéke tájait és az északkelet-magyarországi vidékeket, de lehetséges, hogy akvarelljeinek e sorozatát több mint két részletben készítette. Nyilván nem vitte magával az előző úton készített képeit, és a számozást újra kezdte. Az akvarellek között vannak számozatlanok is; a meglévő számsor hiányai nem elég jellegzetesek, nem tudunk belőlük arra következtetni, hogy Ender felvidéki képeinek némelyike ne a Waldstein-gyűjteménybe került volna.

A világhálón a Waldstein-gyűjtemény minden akvarelljét és a hátoldalon lévő vázlatokat és képeket is bemutatjuk. Minden képhez kísérő szövegeket mellékelünk: a kép címe után közöljük a kép méretét, feliratait, jelzetét, majd röviden leírjuk, hogy mi látható a képen, milyen nézőpontból. Ehhez további részletesebb (általában kívánságra behívható) ismertetés kapcsolódik az adott tájról és helyről, a város, a falu, az épületek történetéről, nevezetességeiről. Az ábrázolt tájak, völgyek és hegycsúcsok, várak és romok, kastélyok, városrészletek és falvak azonosításában, az irányok megállapításában a képek felirataira, korabeli leírásokra és ábrázolásokra, újabb úti- és túrakönyvekre és túristatérképekre – és kis részben személyes emlékeinkre – támaszkodhattunk. Arra természetesen nem volt lehetőségünk, hogy a gyűjtemény feldolgozása és a világhálóra vitele céljából most ezeket a helyeket (újra) bejárjuk. A történelmi és helytörténeti ismertetésekben általában nem megyünk tovább a 19. század második felénél, vagyis az adott helynek az Ender akvarelljeivel egykorú állapotánál. Az ismertetések végén megadjuk a téma fontosabb irodalmát.

A képek bemutatását kiegészíti egy tanulmány Waldstein Jánosról, valamint Thomas Enderről és felvidéki akvarelljeiről. A keresőrendszer segítségével a képekből tárgyszavak vagy a kísérőszövegükben előforduló szövegrészek alapján lehet válogatni, és így a képeket és szövegeiket a javasolttól eltérő csoportosításban és sorrendben is megtekinteni. A webhely használatát és a tájékozódást útmutató, öt térkép és az egymásnak megfelelő földrajzi nevek jegyzéke segíti. Az ábrázolt tájak történelmét és lakóit és a gyűjtemény bemutatásának célját tekintve indokolt, hogy minden cím és minden útbaigazító és ismertető szöveg a magyaron kívül szlovák és német nyelven, és a világháló közös nyelvén, angolul is olvasható legyen. Ehhez összesen mintegy 1600 szövegfájl szerkesztettünk és vittünk fel a világhálóra.

Tekintsük most át, a javasolt útvonalon haladva, az akvarelleken ábrázolt fontosabb helyeket és a képek szám szerinti eloszlását:

a) Galgóctól indulunk a Vág mentén felfelé, kitérővel a Fehér Kárpátokba és Árva várához, egészen Liptóúvárig (95 kép): Galgóc, Beckó, Trencsén, Trencsénteplic (6. ábra), Oroszlánkő, Vöröskő (7. ábra), Lednic, Illava, Vágbeszterce, Vágvár, Nagybicse (8. ábra), a szulyói völgy, Hricsó, Lietava, Zsolna, a rajeci völgy (9. ábra), Vágtapolca, Gbellán, Sztrecsnó, a Vrátna völgye (10. ábra), Rózahegy, Likava, Liptóújvár, Árva vára;

b) a Garam völgyében kelet felé a Bódvái, északra a Hernád völgyén, a Szepességen át a Dunajecig (57 kép): Besztercebánya, Zólyomlípce, Breznóbánya, Krasznahorka és Torna vára, Dobsina, Sztracena (11. ábra), Igló, Szepesvár és Szepeskáptalan (12. ábra), Lőcse (13. ábra), Poprád, Szepesszombat, Nagyszalók, Kakaslomnic, Késmárk, Nagyőr, Szepesbela, Vöröskolostor, a Dunajec áttörése és a Pieninek, Nedec és Czorsztyen vára;

c) a Magas-Tátra déli pereme, keleti részének völgyei és a Lengyel-Tátra (37 kép): Koprova-völgy, Csorba-tó (14. ábra), Otátrafüred, Tar-pataki-völgy, Zöld-tó, Jávor-völgy, Zakopane, Halas-tó és Tengersizem, Kościeliskői-völgy;

d) végül Eperjestől a Bodrog mellékvizei mentén Ungváron át Sárospatakra érkezünk (30 kép): Eperjes, Csicsva, Tavarina, Homonna, Nagymihály, Vinna, Parnó, Ungvár, Füzér vára, Sárospatak (15. ábra).

A keresés céljára mindegyik képhez egy vagy két tárgyszót rendeltünk, a kép fő témájának megfelelően, például „völgy” és „patak”. Sok képen várost látunk bizonyos távlatból, de a környező táj a fontosabb, ezeket a „látkép” tárgyszóval jelöltük. Külön deskriptorként adtuk meg az ábrázolt kastély tulajdonosát, amennyiben ez egyértelműen megállapítható. A következő tárgyszavakat használtuk (utána áll, hogy hány képhez rendeltük hozzá): falu 15, folyó 23, hegy 41, ipar 2, kastély 30, látkép 55, patak 5, templom 6, tó 5, vár 14, város 13, várrom 54, völgy 15 – a lista nem teljes. A számok azt is mutatják, hogy milyen látnivalók várták a korabeli utazót abban az országrészben, de talán még inkább jelzik a művész Thomas Ender érdeklődését, kedvenc témáit.

*

Waldstein János Bécsben halt meg 1876. június 3-án. Várpalotán temették el. A családi gyászjelentést az Akadémia nagygyűlésén június 7-én, az Igazgató Tanácsban június 10-én mutatták be azzal, hogy „az I. osztály... az elhunyt, mint a szépművészetek pártolója és jeles műértő fölötti emlékbeszédre gondoskodjék”. Emlékbeszédre, tudomásom

6. Thomas Ender: Trencsén telep az erdő felől. Akvarell, 274 × 382 mm.
MTAKK Ms 4409/20

7. Thomas Ender: Vöröskő, falurészlet. Akvarell, 174 × 239 mm.
MTAKK Ms 4409/30

8. Thomas Ender: A nagybiccsei várkastély az első udvar felől. Akvarell, 249 × 377 mm.
MTAKK Ms 4409/54

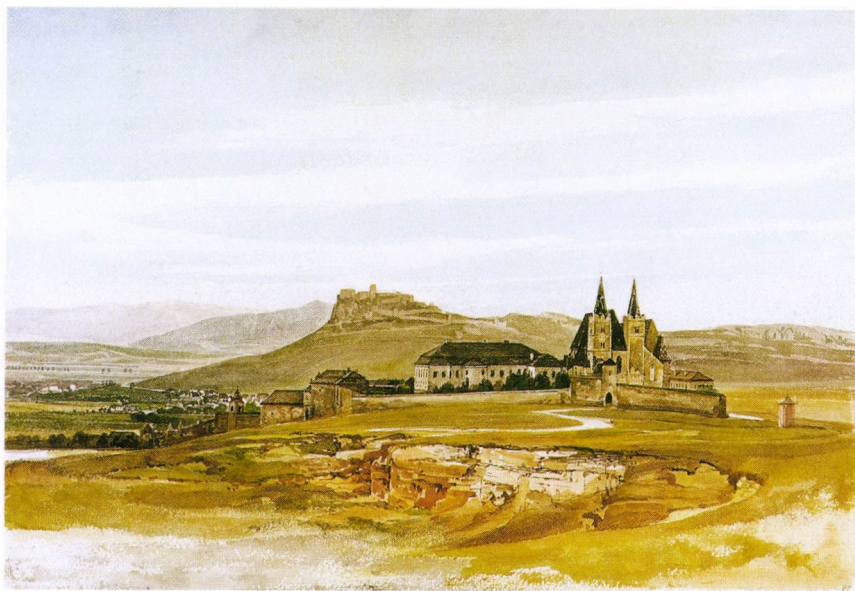
9. Thomas Ender: A Rajcsanka-patak Háromudvar közelében. Akvarell, 295 × 466 mm.
MTAKK Ms 4409/50

10. Thomas Ender: A Vrátna völgye. Akvarell, 360 × 540 mm.
MTAKK Ms 4409/68

11. Thomas Ender: A sztracsenai vaskohó. Akvarell, 340 × 485 mm.
MTAKK Ms 4409/106

12. Thomas Ender: Szepeshely, a háttérben Szepesvár romjai. Akvarell, 339 × 485 mm. MTAKK Ms 4409/185

13. Thomas Ender: Lőcse látképe. Akvarell, 300 × 466 mm. MTAKK Ms 4409/127

14. Thomas Ender: A Csorba-tó. Akvarell, 357 × 551 mm. MTAKK Ms 4409/116

15. Thomas Ender: A sárospataki vár. Akvarell, 337 × 488 mm.
MTAKK Ms 4409/220

szerint, nem került sor. Az Akadémia I. (nyelv- és széptudományi) osztályán, úgy tűnik, senki sem vállalkozott, hogy fölötte emlékbeszédet tartson. Annak idején, 1868-ban egyetlen szavazaton múlt, hogy az Igazgatóság tagjává választották.³⁵ Nekrológiájában (jó egy évvel Waldstein halála után!) Eötvös Károly valamit megérez, mert Waldsteint méltatva így ír:³⁶ „Conservatív főúr[...], festőművész, nemzetgazdász, nagy utazó, egyptolog, kritikus, államférfi stb.”, majd hozzáteszi: „Pedig demokrata elvtársaim vegyék tudomásul, hogy ő az utolsó ötven év történetének jelentékeny alakja[...] Kíváncsi vagyok, ki fogja az akadémiai emlékbeszédet felette tartani[...]” Mindez azt mutatja, hogy Waldstein Jánosnak az Akadémián vagy politikai szintén is lehettek ellenfelei.

Waldstein életéről, működéséről már esett szó röviden. További részletek találhatóak az idézett munkákban. Halálának 125 éves évfordulója alkalmából mégis érdemes itt visszatérnünk Waldstein János életének egy-egy momentumára, családi kapcsolataira, különösen pedig megjelent írásainak könyvészeti vonatkozásaira.

A Waldstein család csehországi eredetű. Sok tagja töltött be magas állami és katonai tisztségeket, egyikük prágai érsek volt. A család neve mifelénk is ismerősen hangzik. Leghíresebb, bár más néven, a harmincéves háború hadvezére, Albrecht Wenzel Eusebius Wallenstein (1583–1634), a család arnau főágából. A Waldstein-Wartenberg főág egyik tagja, Adam nyert 1635-ben magyar honfűsítást.³⁷ Az ő leszármazottja a dux-leitomischli ágon Franz Adam Waldstein (1759–1823), botanikus, Kitaibel Pál támogatója és munkatársa, a közös mű szerkesztője: *Plantae rariores Hungariae indigenae descriptionibus et iconibus illustratae*, Wien, 1802–1812. Róla nevezték el a rózsafélék családjának Waldsteinia Willd. nemzetségét. Öccse, Ferdinand Ernst Waldstein (1762–1823) Beethoven ifjúkori mecénása és barátja; Beethoven neki ajánlotta op. 53 C-dúr szonátáját.³⁸ Elsőfokú unokatestvérük, Waldstein Emmánuel (1773–1829), bizonyára felesége, Sztáray Terézia Mária (?–1826) jogán jutott az Ung vármegyei vinnai uradalomhoz.³⁹ Az ő négy gyermekük egyike Waldstein János.

Waldstein János tehát anyai ágon és sok más rokoni szállal kötődik a magyar arisztokráciához. Születési helyét a régebbi lexikonok nem adják meg, a Magyar életrajzi lexikonban és a Veszprém megyei életrajzi lexikonban Nagymegyery szerepel, Kálnoky viszont úgy tudja, hogy János az anyai birtokon, Vinnán született.⁴⁰ Nagy-

35 Akadémiai nagygyűlés, 1876. jún. 7. és Igazgatósági ülés, 1876. jún. 10. = Akadémiai Értesítő 1876. 133, 141. — Az Értesítő 1885-ig nem ad hírt az emlékbeszéd megtartásáról. 1868-ban Waldsteint az Akadémia igazgató tagjával 9 szavazattal 7 ellenében választották meg, vele együtt Kemény Zsigmondot kissé jobb arányban, Haynald Lajost mindössze egyetlen ellenszavazattal. Lásd: Akadémiai Értesítő 1868. 116.

36 EÖTVÖS Károly: *Eszterházy, Zichy, Waldstein*. = Pesti Napló 1877. aug. 5. (reggeli kiadás) 201. sz.

37 NAGY, i. m. 12. köt. 1865. 21–25. — *Magyar nemzeti zsebkönyv. I. Főrangú családok*, i. m. 1. köt. 1888. 261–262.

38 WURZBACH, i. m. 52. Th. 1885. 231–236.

39 A Sztáray családról lásd: NAGY, i. m. 10. köt. 1863. 857–871. — *Magyar nemzeti zsebkönyv. I. Főrangú családok*, i. m. 1. köt. 1888. 240–241. — A vinnai uradalomról: FÉNYES: *Magyarország geographiai szótára...*, i. m. 4. köt. 304. — Waldstein Emmánuel két nőtestvérenek férje is magyar arisztokrata. Waldstein János sógora, nővérenek, Máriának (1806–1865) férje szintén a szerteágazó Sztáray família tagja, Albert (1785–1843), lásd SZINNYEI, i. m. 13. köt. 1909. 1124.

40 *Magyar életrajzi lexikon*. Főszerk. KENYERES Ágnes. 2. köt. Bp. 1969. 1022. — *Veszprém megyei életrajzi lexikon*. Főszerk. VARGA Béla. Veszprém, 1998. 553. — KÁLNOKY, i. m. 10.

megyeren akkor még feltehetően nem volt birtoka a családnak. Waldstein János 1844-ben vette nőül Zichy Teréz grófnőt (1813–1868), Zichy István (1780–1853) Veszprém vármegyei főispán lányát, és ezzel lett felesége birtokának gazdája Várpalotán,⁴¹ valamint a Csalóközben Csicsón és Nagymenyeren.⁴² Felesége halála után Egyiptomba utazott, rajzokat készített, régészeti leleteket hozott.⁴³ 1871-ben a morvaországi Lettowitz várában (ma Letovice) feleségül vette Kálnoky Adél grófnőt (1843–1905).⁴⁴ Ahogy maga Waldstein sokat tett, különösen birtokai környékén, a gazdaság fejlesztéséért, korszerűsítéséért és országos léptékben a művészetekért, úgy Kálnoky Adél Csicsón apácázárdát építtetett, melyhez leányiskola és kiseddóv kapcsolódott,⁴⁵ és Várpalotán is zárdaiskolát, Waldstein pedig ispotályt létesített.⁴⁶ Mintha mindebben Széchenyi István hatása érvényesülne, és Waldsteinnek az a törekvése, hogy ifjúkori elképzeléseiből valamit megvalósítson.

1871-ben Bécsben megjelent egy könyv, Johannes Ziegler fordításában: Leonora Christina schleswig-holsteini grófnő emlékiratai huszonegy éves fogságából, melyet a koppenhágai vár Kék-tornyában töltött 1663-tól 1683-ig.⁴⁷ Az eredeti dán kéziratot és a könyvben közölt portrék eredetijét Waldstein János gróf bocsátotta rendelkezésre. Az előszóban Waldstein leírja, hogy hogyan jutott el hozzá a kézirat. Az ő nagyszülei apai ágon Georg Christian Waldstein (1743–1791) és felesége, Elisabeth Ulfeld (1747–1791). E nagyanyjának dédszülei pedig Corfiz Ulfeld gróf (1606–1664) főudvarmester és neje, a szóban forgó Leonora Christina (1621–1698), IV. Keresztély dán és norvég király leánya.⁴⁸ Egy királyi ős a Waldstein családban.

41 VARGA, i. m. 553. – FÉNYES: *Magyarország geographiai szótára...*, i. m. 3. köt. 189. – NAGY, i. m. 11. köt. 1865. 375. – WURZBACH, i. m. 60. Th. 1891. 30–32. – *Magyar nemzeti zsebkönyv. I. Főrangú családok*, i. m. 1. köt. 1888. 289. – KÁLNOKY, i. m. 24.

42 BOROVSZKY, i. m. 52, 57, 99, 107. – FÉNYES: *Magyarország geographiai szótára...*, i. m. 1. köt. 219. – FÉNYES Elek: *Magyarországnak 's a' hozzá kapcsolott tartományoknak mostani állapota statisztikai és geographiai tekintetben*. 1. köt. Pest, 1836. 150. – Fényes Elek 1836-os művében Nagymenyeren gr. Zychy [!] szerepel mint földesúr és „egynehány nemesek”, Csicsón pedig gr. Zychy István. A későbbi művek már megnevezik birtokosként Waldsteint. (Fényes Elek 1851-es köteteiből: *Magyarország geographiai szótára...*, Nagymenyere kimaradt.)

43 KÁLNOKY, i. m. 23. – Waldstein Assuanból keltezte Lónyai Menyhértnek írt levelét, lásd a 10. jegyzetet.

44 WURZBACH, i. m. 52. Th. 1885. 208. – *Magyar nemzeti zsebkönyv. I. Főrangú családok*, i. m. 1. köt. 1888. 261–262. – *A magyarországi főnemesség XX. századi genealógiája*. Összeáll. GUDENUS János József. 2. köt. Bp. 1993. 18.

45 BOROVSZKY, i. m. 57.

46 VARGA, i. m. 553.

47 LEONORA CHRISTINA, Gräfin zu Schleswig-Holstein: *Denkwürdigkeiten der – vermählten Gräfin Ulfeldt aus ihrer Gefangenschaft im blauen Thurm des Königsschlusses zu Copenhagen 1663–1683*. Nach der dänischen Original-Handschrift im Besitze... des Herrn Johan Grafen Waldstein hrsg. von Johannes Ziegler. Wien: Gerold's Sohn, 1871. XLVI, 315 p. – Az előszó keltezése: „Schloß Palota [azaz Várpalota], den 25. November 1870.” A mű már 1879-ben újabb kiadást ért meg, majd átdolgozták (Leipzig, 1911), és megjelentek dán nyelvű változatai is.

48 NAGY, i. m. 12. köt. 1865. 24. – WURZBACH, i. m. 48. Th. 1883. 293–296. – *Révai nagy lexikon*. 18. köt. Bp. 1925. 617. – IV. Keresztélyről kapta nevét Christiania városa, a mai Oslo.

E könyvvel eljutottunk Waldstein János írói tevékenységének kérdéséhez. Petrik bibliográfiája, és ennek nyomán Szinnyei, *három művet* sorol fel e név alatt.⁴⁹ Címe és terjedelme alapján ítélve mindhárom nyomtatvány egyetemi jogi vizsga anyaga, illetve tétélei; az első kettő Trattnernél jelent meg Pesten 1819-ben, illetve 1820-ban, a harmadik az Egyetemi Nyomdában Budán 1829-ben. Waldstein János a lexikonokban, adattárakban mint a bölcsészlet és a jog doktora vagy tudora szerepel, és így nevezi meg őt gyászjelentése, valamint a Ziegler szerkesztette fenti könyv is. („Herausgegeben auf Veranlassung... des Herrn Johan Grafen Waldstein-Wartenberg..., Dr. jur. et phil...”) Lehetséges, hogy 1819–20-ban, tíz- és tizenegy éves gyermekként már az egyetem jogi karán tett vizsgákat? Igaz, annak idején felmerült a kifogás, hogy egyeseket túl fiatalon bocsátanak bölcsészdoktori szigorlatra.⁵⁰ Ugyanakkor az a gróf Waldstein János (1763–1838) szatmári nagyprépost, akit Nagy Iván említ, és aki Wurzbachnál a család arnauai főágának tábláján szerepel, idősebb kora miatt aligha jöhet számításba mint egyetemi vizsgaalany.⁵¹

A Petriknél és Szinnyeinél Waldstein János neve alatt megadott első két munka (Pest: Trattner, 1819 és 1820) példányaira mindeddig nem akadtam rá, sem az Országos Széchényi Könyvtárban (OSZK), sem a budapesti Egyetemi Könyvtárban (EK), sem az MTA Könyvtárában (MTAK), és nincsenek jelezve sem Petriknél, sem Szinnyeinél az 1810–1830-as évek pesti egyetemi jogászprofesszorainak neve alatt.⁵²

Találtam viszont Waldstein név alatt három olyan művet, amelyeket sem Petrik, sem Szinnyei nem regisztrált, de erről majd az alábbiakban lesz szó.

A harmadik, Petriknél és Szinnyeinél említett művet, Waldstein János 1829-es jogi doktori téziseit egyelőre a három könyvtárban (OSZK, EK, MTAK), összesen hat példányban leltem föl.⁵³ Ezekből négy példány első kolligátumként egybe van kötve Petrus Mathias Katancsich egyik művével.⁵⁴ Katancsich Mátyás Péter, azaz Matija Petar Katančić (1750–1825) horvát író és költő, ferences (kapucinus) szerzetes, 1795-től

49 PETRIK Géza: *Magyarország bibliographiája 1712–1860*. 3. köt. Bp. 1891. 822–823. — SZINNYEI, i. m. 14. köt. 1914. 1405–1406.

50 SZENTPÉTERY Imre: *A Királyi Magyar Pázmány Péter-Tudományegyetem története*. 4. köt. *A Bölcsészettudományi Kar története 1635–1935*. Bp. 1935. 336. — 1836-ban például az egyik Orczy báró 15 éves fejjel lett doktor. A szerző idézi Schedius professzort: „... gyermekek (pueri plerumque), mihelyt a bölcsészeti tanfolyamot elvégezték, bocsájtatnak szigorlatra és lesznek doctorok...”

51 NAGY, i. m. 12. köt. 1865. 25. — WURZBACH, i. m. 52. Th. 1885. 208. (Tafel)

52 ECKHART Ferenc: *A Királyi Magyar Pázmány Péter-Tudományegyetem története*. 2. köt. *A Jog- és Allamtudományi Kar története 1667–1935*. Bp. 1936. 670–673.

53 WALDSTEIN [János]: *Assertiones ex universa iuris prudentia et scientia politicis quas sub auspiciis serenissimi caesareo regii principis et regni Hungariae palatini in Regia ac celeberrima scientiar. universitate Pestana superatis rigorosis examinibus pro consequenda suprema iuris universis doctoratus laurea annuente inclita Facultate iuridica publico propugnavit comes Ioan. Waldstein-Wartenberg II. comitatum Pest, Pilis et Solt, art. unitorum vice-notarius*. Disputatibur in palatio maiore universitatis die 9 Iunii 1829. Budaë: typis Regiæ universitatis Hungaricæ, [1829]. XII p.; 21 cm.

54 KATANCSICH [Mátyás Péter]: *Commentarius in Caii Plinii Secundi Pannoniam*. Opera Petri Mathiæ Katancsich in Regia scientiar. universitate Pestana antiquit. et numism. quondam professoris. Budaë: typis Regiæ universitatis Hungaricæ, 1829. [2], 113 p.; 20 cm.

1800-ig volt a pesti egyetem érem- és régiségtan professzora.⁵⁵ Tanulságos a hat példányt leírni, és hetedikként Katancsich ugyanezen művének egy példányát.

1. OSZK, 218.981: koll. 1: Waldstein: Assertiones..., koll. 2: Katancsich: Commentarius... – Pecsét: Ex Museo Hungarico. – Régi jelzete: Hung. h. 6573. – Kötés: papírtáblás, világosbarna, vaknyomásos bőrkötés, az elő- és háttábla azonos, egyszerű keskeny keretdísz, a középmezőben indadíszbe foglalt magyar címer stilizált koronával, a gerincen vakvonallal elválasztva öt bélyegző; oromszegő; halványkék, barnával futtatott előzőkpapír.

2. OSZK, 284.925: koll. 1: Waldstein: Assertiones..., koll. 2: Katancsich: Commentarius... – Pecsét: Horvát István könyvtárából; Magyar Nemzeti Múzeum Könyvtárából. – Kötés: a keretdísz variáns, egyébként teljesen egyezik az OSZK, 218.981 kötésével.

3. OSZK, 626.330–626.340: koll. 9: Waldstein: Assertiones... – Tizenegy mű kolligátuma, egyetemi tézisek és disszertáció 1775 és 1865 között (a legutolsó magyar nyelven, a többi latinul), nyomdahelyek: Nagyszombat, Pest, Pozsony, Eger, Buda.

4. EK, Ba 454/első példány: koll. 1: Waldstein: Assertiones..., koll. 2: Katancsich: Commentarius... – Pecsét: Biblioth. reg. scient. universit. Hungaricae; kir. m. t. egyetemi könyvtár. – Kötés: papír borítófedél.

5. EK, Ba 454/második példány: koll. 1: Waldstein: Assertiones..., koll. 2: Katancsich: Commentarius... – Pecsét: Sz. K. Pest Városa Könyvtárából. – Kötés: mint OSZK 218.981, a keretdísz variáns; a kötés sérült, a gerinclemez hiányzik, itt kalendárium (?) makulatúrája látszik.

6. MTAK, Jogt. O. 743: Waldstein: Assertiones... – Pecsét: M. Academia' Könyvtára. – Kötés nélküli nyomtatvány, három levélpár; a gerincnél az egykori fűzés bevágásai láthatók, vagyis egy másik könyvből valamikor kiemelték.

7. MTAK, M.Föld. O. 266: Katancsich: Commentarius... – Pecsét: M. Academia' Könyvtára. – Bejegyzés: Jancsó. – Kötés: kemény papírtábla, a tábla sarkai és a gerinc préselt mintázatú piros papírból; a címlap előtt a gerinc mentén látható az onnan kiemelt levelek ragasztásának nyoma; az első röplő előzők verzóján, az átütött nyomdafesték-nyomokban, kétséget kizáróan felismerhető Waldstein 1829-es tézisei címlapjának tükörképe!

Waldstein János jogi tézisei tehát négy esetben (az OSZK és az EK két-két példánya: 1, 2, 4, 5) vannak Katancsich műve elé kötve. Mindkét művet Budán az Egyetemi Nyomdában, 1829-ben nyomták. Eredetileg ez a két mű volt egybekötve az MTAK Katancsich-példányában is (7), de ez utóbbi *nem* az MTAK Waldstein-példányával (6) tartozhatott össze, mert a kettő mérete 3 mm-rel eltér egymástól. Három kolligátum példány (az OSZK-ból kettő, az EK-ból egy: 1, 2, 5) gyakorlatilag azonos bőrkötésben van. A kötések bizonyára Waldstein János készítette, feltehetően személyes ajándékozás céljára. Ilyen ajándék lehetett az OSZK-nak az a példánya

55 SZINNYEI, i. m. 5. köt. 1897. 1171–1174. – SZENTPÉTERY, i. m. 298–299, 674. – *A Pallas nagy lexikona*. 10. köt. Bp. 1895. 258.

(2), amely egykor Horvát István könyvtárának darabja volt. Waldstein szoros kapcsolatot tartott Horvát Istvánnal, a pesti egyetem professzorával.⁵⁶

Szinnyei így írja le Katancsich fenti munkáját: „*Commentarius in Cui Plinii Secundi Pannoniam*, 1829, művét kiadta Waldstein-Wartemberg [!] gróf jogi doktori disszertáció helyett”, de nem szól Waldstein téziseiről. Petrik pedig Katancsich művének terjedelméhez ugyan hozzászámítja a tézisek terjedelmét: „XII és 113 l.” de a téziseket és Waldstein nevét nem említi.⁵⁷

A pesti egyetemen a vizsgák rendje a 19. század elején még sokat megőrzött a jezsuita korszak hagyományaiból, bár a vizsgák kevésbé voltak ünnepélyesek. Viták zajlottak a vizsgák anyagáról és követelményeiről. A vizsgák típusai ez idő tájt: félévi vizsga az első félév és a tanév végén, nyilvános vizsga (tentamen publicum) nyomtatott tételek alapján, és doktori szigorlat (rigorosum). A vizsga anyagát a professzorok adták meg, és a jóváhagyott tételeket kinyomtatták.⁵⁸ Fokozat megszerzéséhez általában nem kellett disszertációt írni és kinyomtatni, hanem — a korábbi *liber gradualis*nak megfelelően — a vizsgázó a szigorlat téziseit esetleg egy már megjelent műhöz csatolta, vagy pedig egy ez alkolomból megjelenő művel együtt nyomatta ki, rendszerint saját költségén.⁵⁹

Waldstein János munkájának műfaja: jogi doktori tézisek (assertiones: tételek, állítások), melyeket szigorlaton kellett megvédenie (rigorosis examinibus... propugnavit). A József főherceg nádornak szóló ajánlás után következnek négy oldalon a tézisek, hat fejezetben, a jogtudomány különböző ágaiból (természetjog, általános közjog, nemzeti jog, római és magyar magánjog, büntetőjog, egyházi jog és politikatudomány). Abban a tényben, hogy Katancsich művét, idősebb Plinius *Pannoniájához* írt kommentárjait választotta *liber gradualis*ként, több dolog is figyelemre méltó: 1. Valamelyik saját professzorának műve helyett az egyetem egy egykori, néhai professzorának (quondam professoris) munkáját nyomtatta ki. Katancsich 1800-ban búskomorsága miatt visszavonult a budai ferences rendházba, és teljesen a tudománynak élt; 1825-ben halt meg. 2. Jogi doktori szigorlatra *bölcsészeti* munkát adott ki. 3. Éppen egy Pannóniáról szóló művet választott, melyben Katancsich, Plinius művét taglalva, leírja azokat az országrészeket, melyek egykor Pannóniát alkották, ismerteti a földrajzi viszonyokat, a népeket, nyelvüket, kultúrájukat, megfelelteti az ókori és a korabeli magyarországi és horvátországi helyeket, Tsepregtől Vincovciig, Zagrebtől Nyerges-uj-faluig. Valóságos honismeret Waldstein János számára. Vajon ki hívta fel figyelmét Katancsich kéziratára és ajánlotta kiadását?

56 Horvát István (1784–1846) 1830-tól a magyar nyelv és irodalom professzora a pesti egyetemen, és 1823-tól helyettesként az oklevél- és címertan betöltetlen tanszékének tanára, egészen haláláig. Lásd: SZENTPÉTERY, i. m. 670, 675. — SZINNYEI, i. m. 4. köt. 1896. 1211–1221. — Horvát István és Waldstein kapcsolatát élénk levelezésük és Waldstein 1830-as útinaplója is tanúsítja, melybe az utolsó napon bejegyzí: „Okt. 19. ... Megint Budán vagyok... Délután Horváth Pistához mentem, hogy a Magyar tudós világból valamit halljak. Vörösmartyt találok nála.” Lásd: KÁLNOKY, i. m. 316. — WALDSTEIN János levelei Horvát Istvánnak. Országos Széchényi Könyvtár, Kézirattár, Levelestár.

57 SZINNYEI, i. m. 5. köt. 1897. 1173. — PETRIK, i. m. 2. köt. 1890. 337. — Szinnyei hozzászólás: (Katancsich művének) „kézirata 1804–1806-ból a budapesti egyetemi könyvtárban.”

58 SZENTPÉTERY, i. m. 332–338.

59 PETRIK, i. m. 5. köt. Pótlások. Szerk. KOMJÁTHY Miklósné. Bp. 1971. 7.

A három mű, amelyeket sem Petrik, sem Szinnyi nem regisztrált: Waldstein József jogi vizsgájának tételei, és Waldstein János két bölcsészeti vizsgájának tételei.

Waldstein József (1801–1844) Jánosnak bátyja volt, a négy testvér közül a legidősebb, József nádor szolgálattevő kamarása, a Helytartótanács tanácsosa.⁶⁰ Nyomatott jogi téziseiben nincs ajánlás, nem nevezi meg a vizsgáztató professzort (praeses).⁶¹ Amint a cím is jelzi, a vizsga a jogtudomány több ágára terjedt ki, tehát bizonyára több jogászprofesszor jelenlétében folyt. A tézisek élére Waldstein mottóul Carl Anton Martini mondatát választotta, a statisztika fogalmával kapcsolatban pedig August Ludwig Slözert és Johann Nepomuk Ziziust említi, s velük vitába száll. Mindhárman korabeli szerzők. A tézisekből egy példány van az MTAK Kéziratár és Régi Könyvek Gyűjteményében (jelzet: 563.318, pecsét: G. Telekiek' Alapítványa), és két példány az OSZK Plakát- és Aprónyomatványtárában (1819, 8°, 152. doboz). – Waldstein József felfogására, Széchenyi Istvánnal való kapcsolatára és János öccse közvetítő szerepére némi fényt vet két levele. Az egyiket [1839.] március 4-én küldte Budáról Széchenyinek Pestre, ebben a pesti hídról ír és Sina báróról. A másik levélből, melyen szintén nincs évszám, csak hónap és nap, érdeemes néhány sort idézni:⁶²

*M le Comte Etienne Szécsenyi
Oedenburg
Hongrie*

Schönbrunn Julius 25^{kén}

Fogadj tisztelt barátom szíves köszönemet [!] újabb munkádnak ama példányáért, mellyel nekem Ötsém által kedveskedél...

Hitel című munkádnak Honnunk szebblelkű asszonyainak tett ajánlásodat éppen a mai nap németre fordítottam, ezzel szebblelkű udvari Dámáinknak kedveskedvén...

Áldjanak meg az egek.

*bív barátod és tisztelőd
Waldstein Jozef*

60 NAGY, i. m. 12. köt. 1865. 24. – *Magyar nemzeti zsebkönyv. I. Főrangú családok*, i. m. 1. köt. 1888. 261.

61 WALDSTEIN [József]: *Materia tentaminis ex jure naturae, publico universali, jure gentium; item jure publico regni Hungariae; nec non statistica theoretica, et practica, monarchiae Austriae, et regni Hungariae speciali atque diplomatica quod comes Josephus Waldstein de Wartenberg exhibuit Pesthini mense Martio anno 1819*. Pesthini: typis Joannis Thom. Trattner, [1819]. 34 p.; 20 cm.

62 WALDSTEIN József levelei Széchenyi Istvánnak. MTAKK K 209/108–109. – Egyik levélen sincs évszám. A Sopronba címzett július 25-i keltű levél megfogalmazása azt sejteti, hogy az első mondatban említett „újabb munkád” és a *Hitel* nem azonos. A *Hitel* 1830. jan. 31-én, a *Világ* 1831. júl. 9-én jelent meg. Széchenyi 1830 nyarán Waldstein Jánossal hosszú időre az Al-Dunára utazott, erről Waldstein József bizonyára tudott. A levél tehát inkább 1831 júliusában íródott, a *Világ* megjelenése után, amikor Széchenyi Cenkre utazott, és a kolerajárvány idején Sopron vármegyében tévelykedett. Lásd pl. SZÉCHENYI: *Napló*. Vál. etc. Oltványi Ambrus, i. m. 1380–1381.

A most előkerült másik két mű: Waldstein János két bölcsészeti vizsgájának tézisei.⁶³ A 15 éves ifjú 1824. március 24-én, majd augusztus havában tett nyilvános vizsgát, az egyetemi első és második félév végén (primo semestri, semestri altero), amint ez téziseinek címlapján olvasható. A tézisek elé nem írt ajánlást. A vizsga tantárgyai, a tézisek fejezeteinek megfelelően: hittan, logika, illetve metafizika, aztán algebra (1. félév), illetve geometria (2. félév), egyetemes történelem és magyar irodalom. Meglepően bő terjedelmű a geometria: a 28 oldalból tizenegy és fél oldalt tesz ki, 94 pontban. Még a kúpszeletekről is szó esik (parabola, ellipszis, hiperbola, 59–62. pont), a téregeometria (de solidis – a testekről) tételei közt (71.) pedig az öt szabályos poliéderről! A geometria magába foglalja az alkalmazott geometriát – különös tekintettel a földméréshez szükséges ismeretekre. Az egyetemes történelem az 1. félévben Octavianusig terjed; a 2. félév 26. tétele a harmincéves háborúval foglalkozik, és Wallensteint, a vizsgázó távoli rokonát is említi.⁶⁴ – Az 1. félévi téziseknek eddig egyetlen példányát találtam (OSZK, Plakát- és Aprónyomtatványtár, 1824, 8°, 168. doboz, pecsét: Horvát István könyvtárából; A' M. N. Muzeum Könyvtárából; Orsz. Széchényi Könyvtár). A 2. félévi tézisek eddig megtalált három példányából kettő még felvágatlan volt (budapesti EK, jelzet: J 4652, pecsét: Biblioth. reg. scient. universit. Hungaricae; kir. m. t. egyetemi könyvtár – és OSZK, mint fent, pecsét: Ex Museo Hungarico; Orsz. Széchényi Könyvtár). A harmadik példányon, melyet a könyvkötő kisebb méretre vágott (19 cm), és a gerincnél csupán egy papírcsíkkal fogott össze, és amely valamikor Horvát Istváné volt, látszik a használat nyoma (OSZK, mint fent, pecsét: Horvát István könyvtárából; A' M. N. Muzeum Könyvtárából).

Külön figyelmet érdemel tartalmi és formai szempontból a tézisek végén a Magyar Literatura fejezet. Az 1. félév anyaga a magyar irodalom – és a magyar nyelv – századait fogja át, például: „II. A' Magyarok Európában is tisztán megtartották saját nemzeti nyelveket.” A 2. félévi tézisek (I–XX. pont) tartalmáról az alábbi néhány idézet adhat képet. Ami pedig a tézisek formáját illeti, ez szinte meghökkenti az olvasót: a többi tárgy vizsgatételeinek latin szövege után ezt a fejezetet mindkét félév téziseiben *magyar nyelven* írták!

I. Alig van a Tudományoknak olly neme, mellyben a' Magyar Irók már eddig is vagy dücsőséges előmenetet, vagy legalább szerentsés kezdetet nem tettek volna.

63 WALDSTEIN [János]: *Tentamen publicum ex doctrina religionis, logica, algebra, historia universalis et literatura Hungarica, quod Joannes Waldstein de Wartemberg coram I. Facultate philosophica Regiae scientiarum universitatis Pestiensis primo semestri subivit*. Pestini die 24 Martii 1824. [Pest]: typis Ludovici Landerer de Fűskút, [1824]. 22 p.; 21 cm. – WALDSTEIN [János]: *Tentamen publicum ex doctrina religionis, metaphysica pura, geometria, historia universalis et literatura Hungarica, quod C. Joannes Waldstein de Wartemberg coram I. Facultate philosophica Regiae scientiarum universitatis Pestiensis semestri altero subivit*. Pestini mense Augusto 1824. Budae: typis Typographiae Regiae universitatis Hungaricae, [1824]. 28 p.; 21 cm.

64 *Historia universalis*: ... 26. ... odia Religionaria, et causae politicae, atrocissimum tricennale bellum excitarunt, quod nec celebri ad Lucenem inter Gustavum, et Wallensteinium pugna, sed tardius pace Westphalica terminatum est. = Egyetemes történelem: ... 26. ... vallási gyűlölködés és politikai okok idézték elő a szörnyűséges harmincéves háborút, amelynek még a Gusztáv [Adolf] és Wallenstein közötti nevezetes lützeni csata sem vetett véget, hanem csak később a wesztfáliai béke.

II. Sok és derék munkáink vannak a' Filológiában és Pedagogiában.

[...]

VIII. De a' képző szép Mesterségekre nézve igazán mondhattuk, hogy még csak böltsőjében van nemzeti Literaturánk.

IX. Fő akadála a' Magyar Literatura gyarapodásának a' Deák nyelvnek kelleténél nagyobb használatása.

[...]

XII. Hazánk Nagygyainak hazánkban való nem lakások ártalmas közönségesen a' nemzeti Culturának, és különösen a' Magyar Literaturának: de az idegen Nyelvek tanulása hasznos mind a' kettőnek.

[...]

XV. Nem virágozhat a' Magyar Literatura Magyar Tudós Társaság nélkül.

[...]

XVII. A' Nemzeti Játékszinnek nagy ereje van a' hazai Literatura előmozdítására.

[...]

XX. Mind ezeknél pedig még sokkal hathatósb eszköz az Ország Főurainak példa adása...

Íme itt vannak a reformkor gondolatai egy egyetemi vizsga téziseiben, a magyar nyelv, a játékszín s a tudós társaság fontossága, egy évvel a Tudós Társaság megalapítása előtt! Hasonló szellemet képvisel a többi tétel. Ezek az eszmék és törekvések benne voltak az adott kor magyar közgondolkodásában. A magyar nyelv ápolásának igényét nemcsak az idézett szavak fejezik ki, hanem az is — és ezt nem lehet eléggé hangsúlyozni —, hogy a többi tantárgy latin tézisei után a magyar irodalom vizsgatételei magyar nyelven következnek. Honnan kerültek ide ezek az eszmék, mennyiben tükrözik a professzor, és mennyiben a vizsgázó felfogását? Vannak-e ebből az időből hasonló szellemű és szerkesztésű tézisek? A magyar nyelv tanítása a pesti egyetemen már évtizedek óta harcok és viták tárgya, és ezekben az években, Révai Miklós halála (1807) után, a magyar nyelv és irodalom tanszékének és professzorának nem volt tekintélye és súlya.⁶⁵ (Ettől függetlenül persze lehetséges, hogy Czinke Ferenc professzor a fenti eszméket vallotta, és a vizsgatételekben kifejezésre is jutatta.) Horvát István, akivel Waldstein János azután oly közeli kapcsolatba került, 1823-tól már az egyetemen tanított. Korábban az Ürményi családnál volt nevelő, majd a múzeumi könyvtár őre lett.⁶⁶ Gondolhatunk még a szülői ház, valamint Reseta János (1776–1862) hatására, aki Waldstein Emmánuel fiának (fiainak) nevelője volt, és 1830-tól a pesti egyetemen a német nyelv és irodalom professzora.⁶⁷ Széchenyi István személyes hatása későbbi: Waldstein János neve Széchenyi napló-

65 SZENTPÉTERY, i. m. 181–183.

66 SZINNYEI, i. m. 4. köt. 1896. 1212–1213.

67 SZENTPÉTERY, i. m. 303. — SZINNYEI, i. m. 11. köt. 1906. 801–802. — Ugyanitt Szinnyi írja, hogy Reseta János Széchenyi műveinek jóindulatú cenzora is volt. A jóindulatban talán Waldstein, s a személyes kapcsolat is közrejátszott?

jában először 1828. július 2-án fordul elő,⁶⁸ levelezésük pedig csak az 1830-as közös al-dunai utazás után indult.⁶⁹

Waldstein János a címoldalon sem és másutt sem jelezte, hogy a bölcsészeti vizsgát a doktori fokozat vagy más gradus megszerzéséért tenné le. Az eddigiek alapján tehát úgy tűnik, hogy — bár szinte mindenütt a jog és a bölcsészet doktoraként szerepel — bölcsészeti tanulmányai végén, 1824-ben nyilvános bölcsészeti vizsgát tett (tentamen publicum), majd 1829-ben, jogi tanulmányai befejeztekor, azzal hogy téziseit megvédte (propugnavit), megszerezte a jogi doktori fokozatot (doctoratus laurea). Waldstein János és bátyja, József tanulmányairól, vizsgáiról és fokozatairól többet megtudhatnánk a pesti Tudományegyetem korabeli irataiban való kitartó búvárkodással.

Waldstein János pályájáról és személyiségéről még nem teljesek ismereteink. Sok kérdés nyitva maradt. Jellemét, emberségét, jóindulatú természetét, finom társasági lényét Wurzbach lexikona — lexikontól szokatlan módon — meleg szavakkal méltatja.⁷⁰ Hasonló képet nyújt róla Kálnoky Hugó, akinek nagynénje, Kálnoky Adél beszélt néhai férjéről, de aki Waldsteint, a két egymást követő nemzedék közti nagy korkülönbség miatt, személyesen nem ismerhette. A közvetlen családi hagyomány is alig segítette, s a két naplóhoz írt bevezetőjében az írásos dokumentumokra kellett hagyatkoznia.⁷¹ Waldstein János egész megnyerő egyéniségének bizonyára szerepe volt abban, hogy az emberekkel kapcsolatot tudott teremteni, különböző testületek tagjaként vagy vezetőjeként a jó ügyeket elő tudta mozdítani. Láttuk azonban jeleit annak is, hogy Waldstein — talán konzervatív beállítottsága miatt — nem mindenütt váltott ki egyöntetű elismerést, legalábbis a Tudományos Akadémián nem. Ha valamikor még előkerülnek levelei, naplói és vázlatkönyvei, akkor majd többet megismerhetünk műkedvelő festői alkotásaiból, és árnyaltabb képet kaphatunk európaiságáról és magyarságáról, mely arra is készítette, hogy Thomas Ender akvarelljeit az Akadémiának ajándékozza.

Méltó, hogy halálának évfordulóján Waldstein Jánost szélesebb körben megismerjük, és nevét emlékezetünkben megtartsuk.

68 *Gróf Széchenyi István naplói*. Szerk., bev. VISZOTA Gyula. 3. köt. Bp. 1932. 216.

69 Waldstein első levele 1831. febr. 29-én kelt; Széchenyi levélfogalmazványai között van egy korábbi, 1828. okt. 31-i keltű. Lásd: MTAKK K 209/68 és K 210/1.17. — KÖRMENDY Kinga: *A Széchenyi-gyűjtemény*. Bp. 1976. (A Magyar Tudományos Akadémia Könyvtára Kézirattárának katalógusai 9). 173, 179.

70 WURZBACH, i. m. 52. Th. 1885. 239.

71 Waldstein János csicsói kastélyát Kálnoky Hugó bátyja, Sándor örökölte, s ő kutatta fel ott, öccse érdeklődésére, Waldstein 1830-as útinaplóját és vázlatkönyvét. Kálnoky Sándor tudott arról, hogy apja 1876-ban Waldstein halála után írásos hagyatékának Bécsben lévő részét Lettowitz várába szállíttatta. Lásd: KÁLNOKY, i. m. 8, 18. — Lettowitz a Köröspataki Kálnoky család birtoka volt, Kálnoky Adél és sok testvére ott született. Lásd: *Magyar nemzeti zsebkönyv. I. Főrangú családok*, i. m. 1. köt. 1888. 132–134.

ROZSONDAI, BÉLA

The Waldstein Collection and its Donator, János Waldstein

The Library of the Hungarian Academy preserves 220 water-colours painted by Thomas Ender (1793–1875) in Upper Hungary during the 1860s. The artist depicted with minute realism castles, mansions, towns, villages, stream valleys, rocky mountainous landscapes and tarns along the river Váh, in the Zips Region, in the High Tatras and in the north-eastern part of Hungary. His travels and these late master-pieces are hardly mentioned in the art literature. We have recently catalogued and described the items in this collection. The landscapes, with explanations about the history of towns and buildings, with bibliography, maps and a list of place-names, are available on the internet in Hungarian, Slovak, German and English (<http://ender.mtak.hu>).

The collection was presented to the Academy in 1868 by Count János Waldstein-Wartenberg (1809–76). His family was of Bohemian origin, but this branch had become naturalized and had a number of relatives among Hungarian aristocrats. János Waldstein studied philosophy and obtained a doctoral degree in law. He was a conservative aristocrat and as a young man an intimate friend of István Széchenyi. Up to 1849 he worked as a civil servant. He took an active part in economic life (regulation of inland waterways, railway construction), in the management of the Academy, and especially in the art world. He was himself an amateur painter. The memoirs of one of his ancestors, Countess Eleonora Christina Ulfeld (a daughter of King Christian IV of Denmark and Norway), describing her imprisonment in Copenhagen between 1663 and 1683, were published from a manuscript owned by him.

Hungarian bibliographies – those by Géza Petrik and József Szinnyei – record three works by János Waldstein. The first two of them were allegedly published when he was 10 and 11 years old (!) but I could not detect a single copy of either. The third (published in 1829) is his thesis submitted to obtain his law doctorate. On the other hand, I could identify two works by Waldsteins not so far recorded. The first (published in 1820) is the judicial theses of József Waldstein, János's brother; the second (1824) is János Waldstein's own theses in Latin and Hungarian compiled for his examination in philosophy at the age of 15. The ideas about „literature” contained therein reflect the spirit of the age and the aspirations of the Hungarian reform era.

János Waldstein and the water-colours in his collection deserve wider publicity and commemoration.